

ט

מעמד הקהל – מעמד של עם

- א. מתן תורה, הברית בערבות מואב ומעמד הקהל
 ב. הקהל בתקופת יהושע והשופטים, עד ימי שלמה
 ג. הקהל בתקופת פילוג הממלכה
 ד. אין שני מלכים בהקהל אחד
 ה. מעין מעמד הקהל במלכות יהודה בסוף בית ראשון, ובתחילת ימי בית שני
 סיכום

א. מתן תורה, הברית בערבות מואב ומעמד הקהל

יום מתן תורה בהר סיני נקרא בתורה 'יום הקהל':

וַיִּתֵּן ה' אֵלַי אֶת שְׁנֵי לוחֹת הָאֲבָנִים כְּתוּבִים בְּאֶצְבַּע אֱלֹהִים וַעֲלִיָּהֶם כָּכָל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' עִמָּכֶם בְּהַר מִתְּנֶה אֲשֶׁר בְּיוֹם הַקֵּהָל (דברים ט, י).
 וַיִּכְתֹּב עַל הַלְּחֹת כַּמִּכְתָּב הַרְאִשׁוֹן אֶת עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֲלֵיכֶם בְּהַר מִתְּנֶה אֲשֶׁר בְּיוֹם הַקֵּהָל וַיִּתְּנֶם ה' אֵלַי (דברים י, ד).
 כָּכָל אֲשֶׁר שָׁאַלְתָּ מֵעַם ה' אֱלֹהֶיךָ בְּחָרֵב בְּיוֹם הַקֵּהָל לֵאמֹר לֹא אֶסָף לִשְׁמֹעַ אֶת קוֹל ה' אֱלֹהֵי וְאֵת הָאֵשׁ הַגְּדֹלָה הַזֹּאת לֹא אֶרְאֶה עוֹד וְלֹא אָמוֹת (דברים יח, טז).

מכאן, שנוכחותו של עם ישראל בהר סיני 'כאיש אחד בלב אחד' (רש"י שמות יט, ב) לשם קבלת התורה, נועדה גם כדי להגדיר את העם כ'קהל'. בנוסף, כיוון שהתורה ניתנה לקהל עם ישראל ולא רק ליחידים, על כן יום מתן תורה הוא "יום הקהל". גם בשנת הארבעים, ערב הכניסה לארץ, בערבות מואב, מתקיימת קבלת תורה מחודשת. המעמד בערבות מואב אמנם איננו מוגדר במקרא כ"יום הקהל", אך רשימת הנוכחים בו משמשת בסיס לפסוקים העוסקים במצוות הקהל:

אַתֶּם נֹצְבִים הַיּוֹם בְּלִבְכֶם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם רְאִשֵׁיכֶם שְׁבִטֵיכֶם זְקֵנֵיכֶם וְשֹׁטְרֵיכֶם כָּל אִישׁ יִשְׂרָאֵל. טַפְּכֶם נְשִׁיכֶם וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּקִרְבְּךָ מִחֲנֹדֶיךָ מִחֻטָּב עֲצִידֶיךָ עַד שְׂאֵב מִימֶיךָ. לְעִבְרְךָ בְּבְרִית ה' אֱלֹהֶיךָ וּבְאֵלֹתוֹ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ כָּרַת עִמָּךְ הַיּוֹם (דברים כט, ט-יא).

הגברים הניצבים בברית ערבות מואב הם הראשים, המנהיגים, הזקנים, השוטרים וכל איש ישראל, בנוסף לטף, לנשים ולגרים, כולל הגרים שתפקידם להיות חוטבי

עצים ושואבי מים (רש"י שם). משה רבנו אומר להם דברי תוכחה ומוסר, המשך לתוכחה המופיעה בפרשת כי תבוא, ואז קורא שוב להקהיל את העם ולקרוא בפניהם את השירה:

הקהילו אלי את כל זקני שבטיכם ושטריכם ואדברה באזניהם את הדברים האלה ואעידה בם את השמים ואת הארץ. כי ידעתי אחרי מותי כי השחת תשחתון וסרתם מן הדרך אשר צויתי אתכם וקראת אתכם הרעה באחרית הימים כי תעשו את הרע בעיני ה' להכעיסו במעשה ידיכם. וידבר משה באזני כל קהל ישראל את דברי השירה הזאת עד תמם (דברים לא, כח-ל).

במעמד הקהל, המתקיים בחג סוכות של מוצאי השמיטה בבית המקדש, מצווה התורה גם כן להתכנס לכריתת ברית מחודשת:

בבוא כל ישראל לראות את פני ה' אלהיך במקום אשר יבחר תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל באזניהם. הקהל את העם האנשים והנשים והטף וגרך אשר בשעריך (דברים לא, י-יא).

באותו לשון בו נצטוונו להתכנס בהר סיני: "הקהל לי את העם" (דברים ד, י), נצטוונו לקיים את מעמד ההקהל כל שבע שנים: "הקהל את העם". במעמד זה מחויבים כל ישראל, והדבר בולט לאור החיוב הרגיל לעלות לרגל בחג הסוכות, ממנו פטורים נשים וקטנים שאינם יכולים לאחוז ביד אביהם (חגיגה ד ע"ב, ו ע"א). מטרת ההיקהלות היא לשמוע קריאה בתורה, על-מנת שתעורר בשומעים מחדש ובעוצמה גבוהה יותר את יראת ה' ותגביר את המוטיבציה שלהם לשמור על מצוות התורה:

למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה' אלהיכם ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת (דברים לא, יב-יג).

הרמב"ם (הל' חגיגה ג, א, ו) פירש את הפסוקים כך:

לקרות באזניהם מן התורה פרשיות שהן מזרזות אותן במצות ומחזקות ידיהם בדת האמת.

...וגרים שאינם מכירין חייבין להכין לבם ולהקשיב אזנם לשמוע באימה ויראה וגילה ברעדה כיום שניתנה בו בסיני. אפילו חכמים גדולים שיודעים כל התורה כולה חייבין לשמוע בכוונה גדולה יתרה. ומי שאינו יכול לשמוע מכוון לבו לקריאה זו, שלא קבעה הכתוב אלא לחזק דת האמת, ויראה עצמו כאילו עתה נצטווה בה ומפי הגבורה שומעה.

הקשת הרחבה המוצגת בברית ערבות מואב, הנעה מראשי העם וזקניו ועד לגרים

חוטבי העצים ושואבי המים, היא הבסיס לדברי הרמב"ם על כך שהן הגרים שאינם מבינים דבר והן החכמים הגדולים ביותר, שומעים ולומדים כאחת את התורה. במעמד ההקהל הכול מצווים להקשיב לשמוע וללמוד, כל אדם לפי יכולת הקיבול וההפנמה שלו. במעמד זה, חובת הלימוד של תלמיד חכם גדול ומובהק שווה לחובתו של גר צדק שידיעותיו מוגבלות ומצומצמות, כמו גם לחובתן של הנשים והטף. יש לשים לב שהרמב"ם איננו מציין את דרשת חז"ל (חגיגה ג ע"א) המבחינה בין חובות הגברים, הנשים והטף:

האנשים – ללמוד; והנשים – לשמוע; והטף – למה בא? לתת שכר למביאיהם.

לדעת הרמב"ם הכול באים לשמוע את הקריאה בתורה כאחד. השוויוניות הקיימת במעמד הקהל ביחס לשמיעת התורה שונה מאופן לימוד התורה במשך כל השנה. החובה האישית ללמוד תורה במשך השנה מוטלת על כל איש, כפי שכתב הרמב"ם (הל' תלמוד תורה א, ח):

כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה – בין עני בין עשיר, בין שלם בגופו בין בעל יסורין, בין בחור בין שהיה זקן גדול שתשש כחו, אפילו היה עני המתפרנס מן הצדקה ומחזר על הפתחים, ואפילו בעל אשה ובנים חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה, שנאמר "והגית בו יומם ולילה" (יהושע א, ח).

החובה לקבוע עיתים לתורה מוטלת על כל רבדי החברה, ללא הבדלי מעמדות, גיל, תעסוקה ועוד. ובכל זאת, מי שרוצה להתגדל בתורה ולהתעטר בכתרה, נדרש להשקיע יותר וכדברי הרמב"ם (שם ג, ו):

מי שנשאו לבו לקיים מצוה זו כראוי ולהיות מוכתר בכתר תורה, לא יסיח דעתו לדברים אחרים ולא ישים על לבו שיקנה תורה עם העושר והכבוד כאחת. כך היא דרכה של תורה: פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה ובתורה אתה עמל, ולא עליך הדבר לגמור ולא אתה בן חורין ליבטל ממנה, ואם הרבית תורה הרבית שכר, והשכר לפי הצער.

נשים פטורות מללמוד תורה, אם כי הן רשאיות ללמוד אם הן מעוניינות בכך כדברי הרמב"ם (שם א, יג):

נשים ועבדים וקטנים פטורים מתלמוד תורה... אשה שלמדה תורה יש לה שכר, אבל אינו כשכר האיש מפני שלא נצטוית, וכל העושה דבר שאינו מצווה עליו לעשותו אין שכרו כשכר המצווה שעשה אלא פחות ממנו.

גם טף פטור מללמוד תורה, אם כי קטן שמבין – אביו חייב ללמדו, כדברי הרמב"ם (א, א):

נשים ועבדים וקטנים פטורים מתלמוד תורה, אבל קטן – אביו חייב ללמדו תורה.

לעומת זאת, כפי שראינו לעיל, ביחס לשמיעת קריאת התורה במעמד הקהל הכול שווים. על כל העם, שכבותיו וגילאיו השונים, מוטלת החובה להיקהל כאחד בכל שבע שנים וללמוד תורה במקדש.

ב. הקהל בתקופת יהושע והשופטים, עד ימי שלמה

עם הכניסה לארץ קיים יהושע בן נון את צו התורה לכרות ברית עם ישראל בהר גריזים ובהר עיבל (דברים יא, כט-ל). כשיהושע בצע זאת נאמר:

לֹא הָיָה דָבָר מִכָּל אֲשֶׁר צִוָּה מֹשֶׁה אֲשֶׁר לֹא קָרָא יְהוֹשֻׁעַ נֶגְדַּךְ כָּל קֹהֶל יִשְׂרָאֵל וְהַנָּשִׁים וְהַטָּף וְהַגֵּר הַהֹלֵךְ בְּקִרְבָּם (יהושע ח, לה).

פירוט הנוכחים – הקהל, הנשים, הטף והגרים – מזכיר את כריתת הברית בערבות מואב ואת מעמד הקהל. בנוסף לכך, מעמדו של יהושע בן נון הוא כמלך¹. למרות זאת, אין זה מעמד ההקהל עליו מצווים כל ישראל בסוכות במוצאי שמיטה, שהרי הוא התרחש מיד עם הכניסה לארץ בעוד שמניין שנות השמיטה החל רק לאחר ארבע עשרה שנות כיבוש וחלוקה (ספרי דברים מא; קידושין מ ע"ב)².

ההתכנסות הגדולה הבאה של כל שבטי ישראל התקיימה בנאומי הפרידה של יהושע: בנאום הראשון שנאמר "לכל ישראל לזקניו ולראשיו ולשפטיו ולשוטריו" (יהושע כג, ב), ובנאום השני שעליו מסופר "ויאסוף יהושע את כל שבטי ישראל שכמה ויקרא לזקני ישראל ולראשיו ולשפטיו ולשוטריו" (שם כד, א). בולט לעין שהנשים, הטף והגרים אינם נוכחים בהתכנסויות אלו. בנאום הראשון הגברים והמנהיגות נוכחים, ואילו בנאום השני רק המנהיגות נוכחת. כפי שהערנו לעיל, כיוון שאין מדובר במעמד הקהל אין חובה שהציבור כולו ישתתף במעמדים אלו.

מאז ימי יהושע, לכל אורך תקופת שופטים, אין התכנסות המונית של כל העם. כל שבט התיישב במקומו והיה טרוד בביסוס נחלתו:

1. ירושלמי סנהדרין ב, ו; יומא עג ע"א; במדבר רבה יב, יא; במדבר רבה כא, טז; סנהדרין סו ע"א ורש"י ד"ה נשיא; בבא-בתרא עה ע"א ורשב"ם ד"ה אוי; רמב"ם הל' מלכים א, ג; הל' מלכים ג, ח; הל' סנהדרין יח, ו. ראה עוד: תורה שלמה, פרשת יתרו – מילואים, עמ' 127.

2. על מעין מעמד הקהל זה בימי יהושע, ראה: הרב צבי שורץ, "הקריאה בהקהל בספר התורה של המלך", ספר הקהל, עמ' 463-473.

"וילכו בני ישראל איש לנחלתו לרשת את הארץ" (שופטים ב, ו) – באותה שעה נתחלקה ארץ ישראל, והיתה החלוקה חביבה עליהם יותר מדאי והיו ישראל עסוקים במלאכתן: זה עוסק בשדהו וזה עוסק בכרמו וזה עוסק בביתו וזה עוסק בתחומו (ילקוט שמעוני יהושע רמז לה).

גם כשיש מלחמות, רק השבטים להם נוגעת המלחמה משתתפים בה, ואין אחדות לאומית. כך למשל, דבורה נסתה לגייס את כל שבטי ישראל אך לא הצליחה בכך (שופטים ה, טז-יז). ההתכנסות של כל הקהל היא רק למלחמה כנגד שבט בנימין (שופטים כ, א-ב) וכנגד יושבי יבש גלעד שלא השתתפו במלחמה נגד בנימין (שופטים כא, ה-יב). עובדה זו מלמדת אותנו על הפיצול והפילוג הקיים בתקופה זו בעם, וממילא על אי יכולתם להתכנס למען עשייה חיובית שמרכזת בקבלת התורה. אם כן, שלושה מרכיבים משמעותיים הנדרשים לקיום מצוות הקהל חסרים בתקופת השופטים: אין מלך בישראל, העם מפולג ומפוצל, והמשכן עדיין בשילה ולא "במקום אשר יבחר" (דברים לא, יא).³

בימי שמואל הנביא, השופט האחרון, מתחוללים שני שינויים משמעותיים בעם ישראל:

[א] מתמנה לראשונה מלך לישראל – שאול (שמואל א, ה-יב). הוא מודח אחר כך מהמלוכה (שמואל א טו, כו) ודוד נבחר תחתיו (שמואל א טז, א-יד). עד שכל ישראל מקבלים עליהם את מלכות דוד עוברות מספר שנים נוספות.

[ב] מתחילות ההכנות לבניין המקדש במקום הנבחר (שמואל א יט, יח). על דוד נאסר לבנות את הבית (שמואל ב ז, ה), אך הוא עושה את המרב על-מנת להכין את התשתית לבניין הבית על-ידי ממשיכו (דברי הימים א כב-כו, כח-כט).

רק בימי שלמה המלך, כאשר העם כולו התאחד תחת מלכותו (מלכים א ב, מו; דברי הימים א כט, כ-כה) ונבנה המקדש על הר הבית (מלכים א ו-ז; דברי הימים ב ב-ה), או אז ניתן היה לקיים את מעמד ההקהל. שלמה המלך סיים את בניין המקדש בחודש חשון (מלכים א ו, לח), אך הוא המתין וחנך את הבית רק בחודש תשרי:

3. האדר"ת, (קונטרס "זכר למקדש – מצות הקהל", ספר הקהל, עמ' 505) התקשה בכך: "הייתכן שלא קיימה לא השופטים ולא מלכי ישראל ויהודה הצדיקים?". כאמור, התשובה ביחס לתקופת השופטים ברורה, מאחר שהמרכיבים המשמעותיים המחייבים את קיומו של מעמד הקהל היו חסרים.

אִז יִקְהַל שְׁלֹמֹה אֶת זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת כָּל רְאֵשֵׁי הַמַּטּוֹת נְשִׂאֵי הָאֲבוֹת
 לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה יְרוּשָׁלַם לְהַעֲלוֹת אֶת אֲרוֹן בְּרִית ה' מֵעִיר
 דָּוִד הִיא צִיּוֹן. וַיִּקְהָלוּ אֶל הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה כָּל אִישׁ יִשְׂרָאֵל בְּיָרַח הָאֲתָנָיִם
 בְּחָג הוּא הַחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי (מלכים א ח, א-ב).

שלמה הצמיד את חנוכת בית המקדש לחג הסוכות. הוא החל את חנוכת הבית
 בח' בתשרי, והיום השמיני לחנוכת הבית הוא ט"ו בתשרי:

וַיַּעַשׂ שְׁלֹמֹה בַּעַת הַהִיא אֶת הַחָג וְכָל יִשְׂרָאֵל עִמּוֹ קָהַל גָּדוֹל מִלְּבֹא חַמַּת
 עַד נַחַל מִצְרַיִם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵינוּ שִׁבְעַת יָמִים וְשִׁבְעַת יָמִים אַרְבָּעָה עָשָׂר
 יוֹם (מלכים א ח, סה).

מהמילים "מלבוא חמת עד נחל מצרים" דרשו חז"ל (הוריות ג ע"א):

שמע מינה הני הוא [=יהודים תושבי ארץ ישראל] דאיקרי קהל, אבל
 הנך [=יהודים היושבים בחוץ לארץ] לא איקרי קהל.⁴

הביטוי "הקהל" נזכר עוד מספר פעמים בפרק זה (פסוקים יד, כב, נה; וכן בדברי הימים
 ב ו, ג, ז, ח), אך הקהל הנוכח בחנוכת הבית הם רק גברים, ללא נשים וטף. בנוסף, לא
 ברור שמדובר במוצאי שמיטה.⁵ על אף הסמיכות לחג סוכות. בהמשך תקופת שלמה
 היו קיימים כל התנאים לקיומו של המעמד אך לא מתואר קיומו של מעמד הקהל,
 אם כי יתכן שהיה ולא מסופר עליו במקרא דבר.⁶

4. על מעמד יושבי ארץ ישראל כקהל, ראה בהרחבה במאמרי: "שאינ קרוי קהל אלא בני ארץ ישראל",
 מברכת משה – קובץ מאמרים במשנת הרמב"ם לכבודו של הרב נחום אליעזר רבינוביץ', חלק ב,
 עמ' 728-756.

5. מסורת חז"ל היא שבית ראשון נחרב בשנת 410 לבנינו, בשנת שלושים ושש ליובל שהיא מוצאי
 שנת שמיטה (תוספתא תענית ג, ט; רמב"ם, הל' שמיטה ויובל י, ג). מכאן, שהיובל היה בכל מאה
 שנים בשנה ה-24 ובשנה ה-74 לבניין הבית. שלמה המלך מלך בתקופת בית המקדש 29 שנה, שהרי
 הוא מלך 40 שנה והבית נחנך בשנת 11 למולכו. מכאן, ששנת השלושים וחמש למלכות שלמה
 הייתה שנת יובל. לקמן נציין את מסורת חז"ל שירבעם מולך במוצאי שמיטה, ומכאן שלא מלך
 מיד עם תום מלכות שלמה ותחילת מלכות רחבעם. מכל מקום, לפי חישוב זה שנת חנוכת הבית
 הייתה בשנה הרביעית או החמישית לשמיטה.

6. חז"ל ייחסו את דברי קהלת לדברים שנשא שלמה בעת מעמד הקהל: "למה נקרא שמו קהלת?
 שהיו דבריו נאמרין בהקהל, על שם שאמר 'אז יקהל שלמה'" (קהלת רבה א, ב). בשו"ת בעלי
 התוספות (נספח א, סימן כ) נאמר ששלמה המלך אמר את קהלת בעת מעמד הקהל. ראה עוד
 בנצי"ב, הרחב דבר, במדבר כט, יב, ובהקדמתו לפירושו לשיר השירים – רינה של תורה.

ג. הקהל בתקופת פילוג הממלכה

בדור שלאחר ימי שלמה, ימי שלטונו של רחבעם, התפלגה הממלכה. האם וכיצד יש לקיים את מעמד הקהל במציאות שכזו? תשובות לשאלות הללו ניתן ללמוד מדברי חז"ל בדרשותיהם על עקבות פילוג הממלכה. בפסוקים העוסקים במתח שבין ירבעם ורחבעם מודגש שכל אחד מהם חשב שהקהל אחריהו.

"וַיָּבֵא יִרְבֵּעַם וְכָל קֹהֵל יִשְׂרָאֵל וַיְדַבְּרוּ אֶל רְחִבְעָם לֵאמֹר" (מלכים א יב, ג).
 "וַיָּבֵא רְחִבְעָם יְרוּשָׁלַם וַיִּקְהַל אֶת כָּל בֵּית יְהוּדָה וְאֵת שֵׁבֶט בְּנֵימִן...
 לְהִלָּחֵם עִם בֵּית יִשְׂרָאֵל לְהָשִׁיב אֶת הַמְּלוּכָה לְרְחִבְעָם בֶּן שְׁלֹמֹה" (מלכים א יב, כא).

מבחינה מספרית רוב הקהל נמצא עם ירבעם, אך עיקר הקהל – שבט יהודה השולט בירושלים ואשר לו מיועדת המלוכה – תומך דווקא ברחבעם. מסורת בחז"ל (סנהדרין קא ע"ב) מתארת שירבעם סבר שההכרעה מי יעמוד בראש הקהל כולו תתרחש במעמד ההקהל הקרב ובא:

אמר רב נחמן: גסות הרוח שהיה בו בירבעם טרדתו מן העולם, שנאמר: "ויאמר ירבעם בלבו עתה תשוב הממלכה לבית דוד אם יעלה העם הזה לעשות זבחים בבית ה' בירושלים ושב לב העם הזה אל אדניהם אל רחבעם מלך יהודה והרגני ושב אל רחבעם מלך יהודה" (מלכים א יב, כז).
 אמר: גמירי דאין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית יהודה בלבד, כיון דחזו ליה לרחבעם דיתיב ואנא קאימנא סברי הא מלכא הוא עבדא, ואי יתיבנא – מורד במלכות הוא, וקטלין לי ואזלו בתריה. מיד "ויועץ המלך ויעש שני עגלי זהב ויאמר אלהם רב לכם מעלות ירושלים, הנה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים. וישם את האחד בבית אל ואת האחד נתן בדתן" (מלכים א יב, כח-כט).

על פי הבבלי, ברור לירבעם מלך ישראל שבראש מעמד ההקהל יעמוד רחבעם מלך יהודה. לכן הוא התלבט מה עליו לעשות במעמד זה, בזמן שירבעם ישב לאחר שסיים לקרוא בתורה וכל שאר העם יעמוד. אם יעמוד, הדבר יראה כאילו הוא סר למרותו של ירבעם, אולם אם ישב, הדבר יתפרש כמרידה בבית דוד המחייבת מיתה, שהרי רק מלכי בית דוד רשאים לשבת בעזרה.

7. בגמרא בסוטה מ ע"ב נאמר שאיסור הישיבה בעזרה הוא מעזרת ישראל פנימה, אך מעזרת נשים וחוצה לכיוון הר הבית הישיבה מותרת. בזמן ירבעם לא הייתה קיימת עזרת נשים, ומכאן שמעמד הקהל התקיים בעזרה עצמה.

אולם, בתלמוד הירושלמי (סוטה ז, ז; פסחים ה, י; יומא ג, ב) מובאת דעה חולקת:
 תני רבי חייה: לא היתה ישיבה בעזרה אלא למלכי בית דוד בלבד.
 ואמר ר' אמי בשם רבי שמעון בן לקיש: אף למלכי בית דוד לא היתה
 ישיבה בעזרה. תיפתר שסמך לו בכותל וישב לו. והא כתיב 'ויבא המלך
 דוד וישב לפני ה'" (שמואל ב ז, ח)? אמר ר' אייבו בר נגריי: יישב עצמו
 בתפילה!

ר' אמי בשם ר' שמעון בן לקיש סובר שגם מלך מבית דוד איננו יכול לשבת בעזרה,
 והוא מפרש משמעויות שונות לפועל יש"ב. יתכן שזו הסיבה לכך שר' יוסי בן יעקב
 מציע פירוש אחר למעשיו של ירבעם (ירושלמי עבודה זרה א, א):

גסות רוחו של ירבעם היא החליטתו. אמר רבי יוסי בר יעקב: במוצאי
 שמיטה מלך ירבעם על ישראל. הדא הוא דכתיב: "מקץ שבע שנים
 במועד שנת השמיטה בחג הסוכות בבוא כל ישראל לראות את פני
 ה' אלוֹקֵיךְ במקום אשר יבחר תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל
 באזניהם". אמר: אנא מיתבעי מיקרי, קאים אנא, ואינון אמרין מלכא
 דאתרא קדם. ואין מיקרי תיניין - גנאי הוא לי. ואין לא ניקרי - ביזיון
 הוא לי. ואין מרפינון - אזלון סלקון אינון, שבקון יתי אזלון לון גבי
 רחבעם בן שלמה... מה עשה? עשה שני עגלי זהב.

[תרגום: אני מעוניין לקרוא. אעמוד אני, יאמרו האחרים שמלך המקום קודם. ואם
 אקרא שני, גנאי הוא לי. ואם לא אקרא, ביזיון הוא לי. ואם אני מניח את העם לבדם
 לירושלים בוודאי יעזבוני וילכו אל רחבעם אדוניהם].

על פי הירושלמי לא ברור לירבעם שבראש המעמד עומד רחבעם. בכל אופן,
 המסקנה שהסיק ירבעם מההתלבטות שעמדה בפניו לנוכח מעמד ההקהל המתקיים
 בירושלים מוסכמת על הכל: ליצור תחליף למקדש שבירושלים על ידי בניית מקדש
 גבול בבית אל ובדן.

מקדשים אלו תוחמים את ממלכת ישראל מדרום ומצפון ומסמלים שכל
 ממלכת ישראל היא מקדש; אין מקום מקדש ייחודי ואין צורך בשבט נבחר שבניו
 ישמשו ככהנים, כיוון שכל הנמצאים בתוך תחום הממלכה יכולים לעבוד ולהקריב
 קרבנות:

וַיַּעַשׂ כִּהֲנִים מִקְצוֹת הָעָם אֲשֶׁר לֹא הָיוּ מִבְּנֵי לְוִי (מלכים א יב, לא).

בעקבות מעשה זה איבדו הכהנים משבט לוי את מעמדם, וחלקם עזבו את
 מקומותיהם שבנחלת ישראל ועברו ליהודה ולירושלים:

וְהַכְהֲנִים וְהַלְוִיִּם אֲשֶׁר בְּכָל יִשְׂרָאֵל הַתִּצְבּוּ עָלָיו מִכָּל גְּבוּלָם כִּי עָזְבוּ
הַלְוִיִּם אֶת מִגְרָשֵׁיהֶם וְאַחֲזָתָם וַיֵּלְכוּ לַיהוּדָה וְלִירוּשָׁלַם כִּי הִזְנִיחַם יְרָבֵעַם
וּבְנָיו מִכֶּהֶן לֵה' (דברי הימים ב יא, יג-יד).

ירבעם חפש דרכים על מנת לנתק לגמרי את שבטי ממלכתו מירושלים, ולשם כך הוא הוסיף חודש ללוח השנה (מלכים א יב, לג) וערך תעמולה גדולה נגד העלייה לירושלים (מלכים א יב, כח). בשלב מסוים הוא אף חסם את הדרך לירושלים ומציב עליה שומרים:

הושיב ירבעם בן נבט משמרות על התחומין שלא לעלות לירושלים, ולא היה אדם מעשרת השבטים יכול לעלות לירושלים. מה עשו הכשרים שבאותו הדור ויראי חטא שבאותו הדור? הביאו בכורים ונתנום בסלים וחפו אותם בקציעות ונוטלים את הסלים ועלי על כתפם ועולים. כיון שהגיעו אצל המשמר, אמרו להם: לירושלים אתם עולים? אמרו להם: לאו, אלא לעשות שני פלחי דבלה במכתשת זו שלפנינו, ובעלי הלז שעל כתפנו. וכיון שעברו מהם עטרום בסלים והעלום לירושלים (מגילת תענית, ט"ו באב).⁸

השומרים שהציב ירבעם נשאר עד ימי הושע בן אלה בסוף ימי מלכות ישראל. מכאן שתקופה ארוכה, ולמעשה במשך רוב תקופת הבית הראשון, לא קוימו במלכות ישראל המצוות הקשורות למקדש, ובכללן מצוות התלויות בארץ הקשורות למקדש כמו תרומות ומעשרות. אי שמירה על תרומות ומעשרות, וחישוב השנים של מעשר שני ומעשר עני, מאבד גם את מניין שנות השמיטה. אי העלייה לרגל גוררת אחריה ביטול מצוות נוספות הקשורות למקדש. ההליכה לגלות הייתה למשך שבעים שנה כנגד שבעים שמיטות שלא שמר עם ישראל.⁹ "בעוון גילוי עריות ועבודת כוכבים והשמטת שמיטין ויובלות – גלות בא לעולם, ומגלין אותן, ובאין אחרים ויושבין במקומן" (שבת לג ע"א).¹⁰

כאמור אי העלייה לרגל, היא ביטוי לביטול מצוות רבות אחרות שקשורות למקדש ולארץ, וגם לאחר שהושע בן אלה ביטל את האיסור לעלות לירושלים, בכל זאת נמנע עם ישראל מלעלות למקדש, וכתיאור הגמרא:

8. הסיפור מופיע גם במקורות נוספים בשינויי נוסח קלים: תוספתא תענית ג, ז-ח; ירושלמי תענית ד, ד; תענית כח ע"א.

9. בחישוב שבעים שנות השמיטה שלא נשמרו עיין ויקרא כו, לה, ברש"י; יחזקאל ד, ח, ברד"ק וברש"י שם פס' ו.

10. הרחבת דברים בעניין זה, ראה במאמרי: "במוצאי שביעית – הפילוג, החורבן ובן דוד בא", מלכות יהודה וישראל, עמ' 497-504.

אותן פרדסיאות שהושיב ירבעם על הדרכים כדי שלא יעלו ישראל לרגל
 בא הושע וביטלן, ואף על פי כן לא עלו ישראל לרגל. אמר הקב"ה: אותן
 שנים שלא עלו ישראל לרגל ילכו בשבי (גיטין פח ע"א).

ניתן להבין ששבטי ישראל נמנעו לעלות למקדש מסיבה טכנית, בשל המחסומים
 שהציב ירבעם, אולם סביר להניח שהמחסומים הללו יצרו במשך הזמן גם מניעה
 נפשית: העם התרגל לא לעלות לירושלים והרגיל עצמו באלטרנטיבות אחרות. מכאן,
 שאף שמעמד הקהל אינו מותנה בבואם של כל ישראל בפועל ואפילו לא באפשרות
 הפוטנציאלית לבוא למעמד, הוא כן מותנה בכך שכל ישראל קשורים לירושלים
 ומודעים לכך שירושלים והמקדש מהווים את מרכז החיים של עם ישראל. כשנוצר
 נתק נפשי-מנטאלי מירושלים ומהמקדש, אזי אי אפשר לקיים את מצוות הקהל.
 לא הקריאה בתורה לבדה היא עיקרו של המעמד, אלא הקריאה בהקהל כשכל עם
 ישראל מחובר למקדש ולירושלים, על אף שבפועל קוראים את התורה בפני מי שהגיע
 למעמד בלבד.

לכן, לאורך כל תקופת פילוג הממלכה לא נזכר קיום מעמדות הקהל, למעט פעם
 אחת בה מתקיים מעמד דומה, בפרק הזמן בו היה שלום ושררו קשרי ידידות ומשפחה
 בין מלך יהודה למלך ישראל, לאחר שיהושפט מלך יהודה סייע ליהורם בן אחאב
 מלך ישראל במלחמתו עם מואב (מלכים ב ג; דברי הימים ב יח). זמן קצר לאחר סיום
 המלחמה, כאשר איים מואב שוב על ממלכת ישראל ועמון איים על ממלכת יהודה,
 כינס יהושפט את כל שבט יהודה:

וַיֵּרָא וַיִּתֵּן יְהוֹשָׁפָט אֶת פָּנָיו לְדָרוֹשׁ לֵה' וַיִּקְרָא צוֹם עַל כָּל יְהוּדָה. וַיִּקְבְּצוּ
 יְהוּדָה לְבַקֵּשׁ מֵה' גַּם מִכָּל עָרֵי יְהוּדָה בָּאוּ לְבַקֵּשׁ אֶת ה'. וַיַּעֲמֵד יְהוֹשָׁפָט
 בְּקֵהֶל יְהוּדָה וַיְרוּשָׁלַם בְּבֵית ה' לִפְנֵי הַחֲצָר הַחֲדָשָׁה... וְכָל יְהוּדָה עֹמְדִים
 לִפְנֵי ה' גַּם טָפָם וְנָשֵׁיהֶם וּבְנֵיהֶם (דברי הימים ב כ, ג-יג).

כנראה שיהושפט לא קרא לשבטי ישראל לבוא בשל ריחוקם מה' והעובדה שהם
 עובדים עבודה זרה, אך מאחר שבפרק זמן זה אין מתח ופילוג בין הממלכות, ניתן
 להגדיר את כל הנוכחים כקהל, על אף שבפועל רק שבט יהודה התכנס וחדש את
 הברית עם ה'.

מלבד מעמד זה לא נזכרים במקרא, ואף לא בחז"ל, מעמדות הדומים באופיים
 למעמד הקהל. אף הביטוי "קהל" לא נזכר בספרי הנבואה בהקשר לעם ישראל בזמן
 פילוג הממלכה. בתקופה בה מלכות ישראל מפולגת, כאשר אין איחוד וריכוז של הכול
 סביב ירושלים, אזי אין תנאים המאפשרים את קיומו של מעמד הקהל.

ד. אין שני מלכים בהקהל אחד

הרב אליהו דוד רבינוביץ' תאומים ("זכר למקדש – מצות הקהל", ספר הקהל עמ' 495-546) שאל:

בזמן שהיו לישראל וליהודה כל אחד מלך בפני עצמו על-פי הדיבור, אם המצוה היתה על שניהם או רק על מלך יהודה... או שקראו כל אחד בזמן מיוחד לו ולעמו ביום אחר אם לא הספיק העת בו ביום?

האדר"ת הוכיח שיכולים להיות שני מלכים לעם ישראל המחויבים לעמוד בראש מעמד הקהל מגמרא העוסקת בקורבן חטאת הנשיא:

מלכי ישראל ומלכי בית דוד, אלו מביאים [=שעיר] לעצמם, ואלו מביאים לעצמם (הוריות יא ע"ב).

מדברים אלו עולה שהן מלך ישראל והן מלך יהודה מביאים את קורבן השגה הייחודי לנשיא. הרמב"ם (הל' שגגות טו, ו) אף הרחיב הלכה זו:

אי זה הוא נשיא האמור בתורה? זה מלך שאין עליו רשות מאדם מישראל ואין למעלה ממנו במלכותו אלא ה' אלהיו, בין שהיה מבית דוד או משאר שבטי ישראל. ואם היו מלכים רבים ואין אחד מהן עובד את חבירו, כל אחד ואחד מהן מביא שעיר עזים על שגגתו.

האדר"ת הציע ללמוד מהלכה זו, שגם לעניין מעמד הקהל שני המלכים חייבים בקריאה בתורה כאחד. לדבריו, ייתכן שמלך יהודה היה קורא בבית המקדש ואילו מלך ישראל היה קורא בירושלים או בהר הבית.

אולם, נראה שאין ללמוד על מעמד הקהל מההלכה באשר להקרבת שעיר. הקרבת השעיר על ידי הנשיא היא חובה אישית המוטלת על נשיא או מלך שחטא בשגגה, כאשר העיקרון הוא ש"מי שאין על גביו אלא ה' אלהיו" (משנה הוריות ג, ג) מקריב קרבן זה.¹¹ לעומת זאת, העמידה בראש מעמד הקהל אמנם מוטלת על המלך בלבד, אך היא נעשית יחד עם כל ישראל,¹² ועל כן חייב להיות מעמד אחד בלבד ולא שניים. ייעודו של מעמד הקהל הוא שהעם יהיה כולו מאוחד במקדש, ולכן לא ייתכנו שני מעמדים מקבילים.

חששו של ירבעם בסוגיית "מי בראש" הטרידה אותו גם לאחר שחטא ופילג את עם ישראל. ירבעם לא היה מוכן להשלים עם כך שמלכות בית דוד היא המרכזית.

11. ראה במאמרי: "מנהיגים מבית דוד שאינם מלכים", מלכות יהודה וישראל, עמ' 76-86.

12. ואכן, יש ממוני המצוות שמנו שתי מצוות הקשורות למעמד הקהל: מצווה על המלך לקרוא ומצווה על הציבור להיקהל בעת הקריאה. ראה רס"ג, עשין טז; בה"ג, עשה קפב; יראים, מצווה רפט.

עם זאת, הקב"ה נתן לו אפשרות לחזור מדרכו הרעה, וכדברי הגמרא בסנהדרין קב ע"א:

"אחר הדבר הזה לא שב ירבעם מדרכו הרעה" (מלכים א יג, לג) - מאי "אחר"? אמר רבי אבא: אחר שתפשו הקדוש ברוך הוא לירבעם בבגדו ואמר לו: חזור בך, ואני ואתה ובן ישי נטייל בגן עדן. אמר לו: מי בראש? בן ישי בראש. אי הכי לא בעינא!

אלמלא חטא ירבעם, ייתכן ועדיין היה נשאר בתפקיד שלטוני כמשנה למלך מבית דוד. הרמב"ם (הל' מלכים א, ט) כתב:

מלכי בית דוד הם העומדים לעולם, שנאמר: "כסאך יהיה נכון עד עולם" (שמואל ב ז, טז). אבל אם יעמוד מלך משאר ישראל תיפסק המלכות מביטו.

על כך השיג הראב"ד:

אמר אברהם: ...ודאי כן הוא, אילו היה ירבעם מלך כשר ובניו כשרים לא היתה מלכות פוסקת מזרעו אבל היתה שניה למלכות בית דוד כגון קיסר ופלג קיסר.

אולם כאמור, ירבעם לא היה מוכן לקבל את העובדה שהוא יהיה משני בהנהגה. לו היה מקבל זאת היו מתקיימים דברי העם והזקנים לבועז בבית לחם:

וַיֹּאמְרוּ כָל הָעָם אֲשֶׁר בְּשַׁעַר הַזְּקֵנִים עֲדִים יִתֵּן ה' אֶת הָאִשָּׁה הַבָּאָה אֶל בֵּיתְךָ כְּרַחֵל וְכִלְאָה אֲשֶׁר בָּנוּ שְׁתֵּיהֶם אֶת בֵּית יִשְׂרָאֵל וְעֵשָׂה חֵיל בְּאַפְרָתָה וְקָרָא שֵׁם בְּבֵית לָחֶם (רות ד, יא).

צאצאי רחל ולאה הם המנהיגים את בית ישראל, אלא שבני לאה משבט יהודה עומדים בראש, ואילו בני רחל הם משניים להם.¹³ לדברינו, מעמד הקהל מתקיים "במקום אשר יבחר" כאשר העומד בראשו הוא מלך

13. יהונתן בן שאול אמר זאת במפורש לדוד: "אתה תמלוך על ישראל ואנכי אהיה לך למשנה וגם שאול אבי ידע כן" (שמואל א כג, יז). לדברי הרמב"ן, אלמלא חטא שאול בעמלק, גם לו היה מעמד במלוכה באופן דומה לדברי הראב"ד: "שאם לא חטא, היה לזרעו מלכות בישראל, לא על כולם... אולי היה מולך על שבטי אמו, על בנימן ואפרים ומנשה, כי יהודה ואפרים כשני עממים נחשבים בישראל, או היה מלך תחת יד מלך יהודה" (רמב"ן, בראשית מט, י). על פי דברי הרמב"ן הללו ניתן להסביר את דברי שמואל לשאול לאחר שלא המתין לבואו של שמואל: "ויאמר שמואל אל שאול נסכלת לא שמרת את מצות ה' אלהיך אשר צוך כי עתה הכין ה' את ממלכתך אל ישראל עד עולם" (שמואל א יג, ג). אלמלא מעשה זה היה גם לשאול מעמד נצחי בעם ישראל, גם אם מדובר במעמד פחות מזה של מלכי בית דוד.

משבט יהודה דווקא – השבט הנבחר להנהגה. ירבעם הבין את מקומו במעמד, וידע שלא הוא יקרא בתורה אלא המלך משבט יהודה. יש לציין שהחשש מכך שבעקבות קריאת התורה של רחבעם יחזרו שבטי ישראל לקבל עליהם את מלכות בית דוד היה חסר שחר, בשל צו ה' שהבטיח לירבעם את מלכות ישראל לפרק זמן מוגדר.

ה. מעין מעמד הקהל במלכות יהודה בסוף בית ראשון, ובתחילת ימי בית שני

פילוג הממלכה לא אפשר לקיים את מעמד הקהל, גם כשרוב עם ישראל או אף כולו נמצא בארץ. האפשרות לקיים מעמד הקהל היא רק כאשר כל עם ישראל מאוחד תחת הנהגה אחת שמרכזתה במקדש שבירושלים, גם אם רוב העם עדיין בגלות. דבר זה ניתן ללמוד מההתכנסויות לחידוש הברית ולחזוק שמירת התורה והמצוות שהתקיימו בסוף ימי הבית הראשון ובתחילת ימי הבית השני, על אף שרוב עם ישראל לא נמצא בארץ. אמנם אין מדובר במוצאי שמיטה ובקיום מעמד הקהל כמצוותו, אולם עדיין מדובר בהתכנסויות שאופיין ויעדיהן דומות לאלו של מעמד הקהל.

שני מלכים משבט יהודה כינסו את העם לחידוש הברית. חזקיהו המלך עשה פסח גדול בירושלים, אליו התכנסו משבט יהודה ומשארית הנשארים משבטי ישראל, ובו הוא חידש את הברית עם ה'. לאחר ימי הפסח נשארו הנוכחים שבעה ימים נוספים:

וַיִּוְעָצוּ כָּל הַקֹּהֵל לַעֲשׂוֹת שִׁבְעַת יָמִים אַחֲרֵים וַיַּעֲשׂוּ שִׁבְעַת יָמִים
שְׁמֵחָה... וַיִּשְׁמְחוּ כָּל קֹהֵל יְהוּדָה וְהַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם וְכָל הַקֹּהֵל הַבָּאִים
מִיִּשְׂרָאֵל וְהַגֵּרִים הַבָּאִים מֵאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וְהַיּוֹשְׁבִים בְּיְהוּדָה. וַתְּהִי שְׁמֵחָה
גְּדוֹלָה בִּירוּשָׁלַם כִּי מִיָּמֵי שְׁלֹמֹה בֶן דָּוִד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל לֹא כָזָאת בִּירוּשָׁלַם.
(דברי הימים ב ל, כג-כו).

בפסוקים בולט חסרונם של הנשים והטף, ובכל זאת קהל יהודה, הכהנים הלויים ושארית שבטי ישראל והגרים, נכחו במעמד חידוש הברית ובימי השמחה שאחריהם. נוכחות ה"קהל" במעמד – "כל הקהל", "כל קהל יהודה", "וכל הקהל הבאים מישראל" – מודגש בפסוקים, אם כי אין זה מעמד הקהל המתקיים לאחר השמיטה. נדמה, שמדובר במעמד דומה באופיו ובתוכנו למעמד הקהל.

מעמד נוסף המזכיר את מעמד הקהל מתקיים בימי יאשיהו, לאחר שנמצא ספר

התורה:

וַיִּשְׁלַח הַמֶּלֶךְ וַיֵּאֱסָפוּ אֵלָיו כָּל זִקְנֵי יְהוּדָה וִירוּשָׁלַם. וַיַּעַל הַמֶּלֶךְ בַּיּוֹם הַהוּא
וְכָל אִישׁ יְהוּדָה וְכָל יִשְׂבֵי יְרוּשָׁלַם אֹתוֹ וְהַכֹּהֲנִים וְהַנְּבִיאִים וְכָל הָעָם
לְמִקְטָן וְעַד גְּדוֹל וַיִּקְרָא בְּאָזְנֵיהֶם אֶת כָּל דְּבָרֵי סֵפֶר הַבְּרִית הַנִּמְצָא בְּבַיִת

ה'. וַיַּעֲמֵד הַמֶּלֶךְ עַל הָעַמּוּד וַיִּכְרַת אֶת הַבְּרִית לְפָנָיו ה' לְלַכֵּת אַחֲרָהּ וְלִשְׁמֹר מִצְוֹתָיו וְאֶת עֲדוּתָיו וְאֶת חֻקֹּתָיו בְּכָל לֵב וּבְכָל נַפֶּשׁ לְהִקְיָם אֶת דְּבָרֵי הַבְּרִית הַזֹּאת הַכְּתוּבִים עַל הַסֵּפֶר הַזֶּה וַיַּעֲמֵד כָּל הָעָם בַּבְּרִית (מלכים ב כג, א-ג; ובדברי הימים ב לד, כט-לב בשינויים קלים).

שוב, גם במקרה הזה אין מדובר על סוכות או על מוצאי שמיטה, ובכל זאת יאשיהו מקיים מעמד שדומה באופיו למעמד הקהל¹⁴ יש להוסיף, שבזמנו של יאשיהו החזיר ירמיהו הנביא את עשרת שבטי ישראל שגלו, או לפחות את חלקם, לארץ: "ירמיה החזיר, ויאשיה בן אמון מלך עליהן" (מגילה יד ע"ב; ערכין לג ע"א). נראה, שהיכולת לכנס את העם נובעת מהעובדה שכל העם כפוף לשלטונו של המלך יאשיהו, אם כי בפועל רק משבט יהודה באים לאותה התכנסות בה מתבצעת כריתת הברית עם ה'. כך גם בתחילת בית שני. מעט מאד יהודים עולים לארץ, אך הם אלה המוגדרים קהל: "כל הקהל כאחד ארבע רבוא אלפים שלש מאות ששים" (עזרא ב, סד). כשעזרא עלה לארץ הוא התמודד עם סוגיית נישואי התערובת. הוא בכה והתפלל לה' והצליח לכנס סביבו רבים:

וַיִּהְיֶה כִּשְׁמֵתָא עֲזָרָא וַיִּכְהַתְּנֵדוּתוֹ בְּכָה וּמִתְנַפֵּל לְפָנָיו בֵּית הָאֱלֹהִים נִקְבְּצוּ אֵלָיו מִיִּשְׂרָאֵל קְהָל רַב מְאֹד אַנְשִׁים וְנָשִׁים וְיִלְדִים כִּי בָּכוּ הָעָם הַרְבֵּה בְּכָה (עזרא י, א).

כמובן שאין מדובר על מעמד הקהל, אך בולטת לעין הגדרת הנוכחים כקהל. גם פירוט הנוכחים – אנשים, נשים וילדים – במעמד שמטרתו חיזוק שמירת התורה והמצוות, מזכיר לנו את מעמד הקהל. כשנחמיה עלה מאוחר יותר לארץ, הוא בנה עם הציבור הנמצא בארץ את חומת ירושלים. הבנייה הסתיימה סמוך לראש השנה, ובפסוקים מתואר המעמד שהתרחש בחג זה:

14. בקינה שחיבר ר' אלעזר הקליר: "ובכן ויקונן ירמיהו על יאשיהו", אותה אומרים במסגרת קינות ט' באב, מצוין הזמן בו נהרג יאשיהו: "במועד שנת השמיטה כגע הקהל לאתות" (מהד' מוסד הרב קוק, עמ' נד). האדר"ת בקונטרס "זכר למקדש – מצות הקהל" (ספר הקהל, עמ' 505) כתב על כך: "משמע קצת שנהרג בעת שהגיע לקרוא פרשת הקהל, ואין בידי לדעת מקורו". יאשיהו מת עשרים ושתים שנה לפני החורבן. אחריו מלכו: יהואחז – שלושה חודשים, יהויקים – אחת עשרה שנה, יהויכין – שלושה חודשים, וצדקיהו – אחת עשרה שנה. בית המקדש הראשון נחרב במוצאי שמיטה, ומכאן שיאשיהו מת אף הוא בשנת שמיטה. אמנם קשה להסיק מכך שהוא עמד לקיים מעמד הקהל, ונדמה שהפייטן רק הצביע על פרק הזמן בו מת יאשיהו.

וַיֹּאסְפוּ כָּל הָעָם כְּאִישׁ אֶחָד אֶל הָרְחוּב אֲשֶׁר לִפְנֵי שַׁעַר הַמַּיִם וַיֹּאמְרוּ
לְעִזְרָא הַסֹּפֵר לְהֵבִיא אֶת סֵפֶר תּוֹרַת מֹשֶׁה אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת יִשְׂרָאֵל. וַיָּבִיא
עִזְרָא הַכֹּהֵן אֶת הַתּוֹרָה לִפְנֵי הַקֹּהֵל מֵאִישׁ וְעַד אִשָּׁה וְכָל מִבֵּין לְשִׁמְעַ
בַּיּוֹם אֶחָד לַחֲדָשׁ הַשְּׁבִיעִי. וַיִּקְרָא בּוֹ לִפְנֵי הָרְחוּב אֲשֶׁר לִפְנֵי שַׁעַר הַמַּיִם
מִן הָאֹרֶךְ עַד מַחְצִית הַיּוֹם נֹגֵד הָאֲנָשִׁים וְהַנְּשִׁים וְהַמְּבִינִים וְאֲזַנֵּי כָּל הָעָם
אֶל סֵפֶר הַתּוֹרָה (נחמיה ח, א-ג).

שוב אנו פוגשים מעמד הדומה למעמד הקהל: קריאה בתורה ברחבה שלפני
המקדש, בפני כל העם, כולל הנשים ו'המבינים'¹⁵. אמנם לא נזכר בפסוקים במפורש
שהגרים נכחו במעמד זה, אולם בפסוק המסיים את הפרק הקודם הדברים מפורטים
בהרחבה גדולה יותר:

וַיָּשְׁבוּ הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם וְהַשּׁוֹעֲרִים וְהַמְּשֻׁרְרִים וּמִן הָעָם וְהַנְּתִינִים וְכָל
יִשְׂרָאֵל בְּעֵרִיהֶם (נחמיה ז, עב).

הביטוי "נתינים" יכול לכלול גם זרים וגרים. מלבד זאת, במכתב האמנה עליו
חותם העם, כמסופר בפרקים שלאחר מכן, ישנו פסוק מקביל עם תוספת:

וַיִּשְׂאֵר הָעָם הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם הַשּׁוֹעֲרִים הַמְּשֻׁרְרִים הַנְּתִינִים וְכָל הַנְּבִדָּל
מֵעַמֵּי הָאָרְצוֹת אֶל תּוֹרַת הָאֱלֹהִים נְשִׂיהֶם בְּנֵיהֶם וּבְנֹתֵיהֶם כָּל יוֹדְעַ מִבֵּין.
מַחְזִיקִים עַל אֲחֵיהֶם אֲדִירֵיהֶם וּבָאִים בְּאֵלָה וּבִשְׂבוּעָה לְלַכֵּת בְּתוֹרַת
הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר נִתְּנָה בְּיַד מֹשֶׁה עֶבֶד הָאֱלֹהִים וְלִשְׁמֹר וְלַעֲשׂוֹת אֶת כָּל
מִצְוֹת ה' אֲדִינּוּ וּמִשְׁפָּטָיו וְחָקָיו (נחמיה י, כט-ל).

"כל הנבדל מעמי הארצות אל תורת האלהים" הם הגרים, ומאחר שכריתת האמנה
התקיימה בעקבות הרושם הגדול שעשה המעמד בראש השנה, סביר להניח שהם
השתתפו אף במעמד זה.

כאמור, אין מדובר על מעמד הקהל כהלכתו, למרות שהפסוקים מדגישים שלאחריו
נחגג חג הסוכות על-ידי כל הקהל (נחמיה ח, יז). חז"ל אף למדו ממעמד זה הלכות
הנוגעות למעמד הקהל.¹⁶

15. בהקשר זה, ייתכן ש'המבינים' הוא ביטוי הכולל גם את הילדים והגרים. גם בהמשך הפסוקים,
כשמתואר בהרחבה סדר חנוכת חומת ירושלים, משתתפים בנוסף לגברים גם הנשים והילדים:
"ויזבחו ביום ההוא זבחים גדולים וישמחו כי האלהים שמחם שמחה גדולה וגם הנשים והילדים
שמחו ותשמע שמחת ירושלם מרחוק" (נחמיה יב, מג).

16. על כך ראה במאמרי: "הקהל ומועדי תשרי בימי עזרא ונחמיה", שמעתין, 117-118 (אייר תשנ"ד),
עמ' 5-11, שם עולה מחישוב סדר הזמנים שיש סבירות גדולה לכך שמעמד זה התקיים בראש השנה
של שביעית.

סיכום

הרמב"ם במורה נבוכים (ג, מו) הסביר את מגמת מצוות הקהל:

ידוע במה שיושג באותה ההתקהלות מהתחדשות התורה באותה ההתפעלות, ואחוות בני אדם זה לזה, ובפרט מצות הקהל.

מעמד הקהל הוא מעמד בו עם ישראל מחדש את הברית עם ה' במקדש שבירושלים. כל העם – אנשים, נשים, טף וגרים, מצווים להתכנס ולהעמיד במרכז הווייתם הלאומית את התורה. על כן, דווקא המלך, המופקד על קיום המסגרת הממלכתית-לאומית, הוא העומד בראש אירוע זה וקורא בו בתורה.

פילוג בעם, היוצר מצב שבו לא הכול מחוברים לתורה ולמקדש, איננו מאפשר לקיים את המעמד, גם אם רוב עם ישראל נמצא בארץ. לעומת זאת, מיעוט הגר בארץ, מכיר את התורה ומחובר למקדש ולירושלים, יכול לקיים את המעמד, ואף מעמדות מקבילים בעלי מטרה דומה בזמנים שונים.

יום מתן תורה הוא "יום הקהל" מאחר שהתורה ניתנה לעם ישראל כקהל. עם הכניסה לארץ, רק יושבי ארץ ישראל נקראים "קהל", והם אלו המצווים במצוות הקהל. מעמד הקהל, הנערך כל שבע שנים, הוא המעמד המכונן את היותנו אומה המודרכת ומונהגת על פי ה' ותורתו בארצו.